

ніж вихованням дитини. Вона частіше перекладає відповідальність на бабусю з дідусем.

Тож, особливості дитячо-батьківських відносин в неповних родинх потребують професійної підтримки та цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу на батьків.

Напрямки подальшого дослідження ми вбачаємо в продовженні розпочатої роботи, у пролонгованому вивченні життєвої долі дітей з неповних родин, тих трансформацій сімейного виховання, які обумовлюються девальвацією традиційних цінностей, фінансовою та духовною кризою суспільства, у корекції виховної функції батьків у контексті взаємозв'язку «школа-родина».

Література:

1. Беляєва О. Поговоримо про життя після розлучення батьків... [Текст] / О. Беляєва // Психолог. – 2009. – № 14 (квітень). – С. 16–19.
2. Видра Д. Розвод: трагедія или надежда? [Текст]: психологические проблемы поведения родителей в ситуации развода по отношению к детям / Д. Видра // Дошкольное воспитание. – 1999. – № 4. – С. 86–92.

3. Кравець В.П. Розлучення, його соціальні та психолого-педагогічні наслідки [Текст] / В.П. Кравець // Психологія сімейного життя / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1995. – Ч. 2. – С. 268–296.

4. Прохорова О.Г. Основи психології сім'ї та сімейного консультування: [Текст]: навч. посіб. / О.Г. Прохорова. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 224 с.

5. Райс, Ф. После развода: неполные и смешанные семьи [Текст] / Ф. Райс // Психология подростков и юношеского возраста: учеб. пособ. для студ. и аспирантов психол. фак. / Ф. Райс. – СПб., 2000. – С. 455–483.

6. Эйдемиллер Э. Семья как источник психической травматизации личности [Текст] / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис // Психология и психотерапия семьи / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб., 2001. – С. 19–46.

7. Юрченко І.В. Психологічний супровід неповних сімей (утворених внаслідок еміграційних процесів) в умовах роботи школи-садка / Ірина Василівна Юрченко; Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова – Психологічні науки. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 399 с.

УДК 159.9.075

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Цілінко І.О., асистент кафедри практичної психології
факультету психології, історії та соціології
Херсонський державний університет

Стаття містить результати експериментального дослідження моральної сфери особистості в юнацькому віці. Наводяться і співвідносяться між собою показники моральної свідомості, морально-етичної відповідальності та моральних почуттів особистості.

Ключові слова: моральний розвиток, моральна свідомість, морально-етична відповідальність, моральні почуття.

Статья содержит результаты экспериментального исследования моральной сферы личности в юношеском возрасте. Приводятся и соотносятся между собой показатели морального сознания, морально-этической ответственности и моральных чувств личности.

Ключевые слова: моральное развитие, моральное сознание, морально-этическая ответственность, моральные чувства.

Tsilynko I.O. PARTICULAR QUALITIES OF THE MORAL SPHERE IN ADOLESCENCE

The article presents the results of an experimental study of moral sphere of personality in adolescence. Are presented and related to each other indicators of moral consciousness, moral and ethical responsibility and moral feelings of the individual.

Key words: moral development, moral awareness, moral and ethical responsibility, moral feelings.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми морального розвитку особистості є достатньо гострою для сучасного суспільства. Особливо недостатньо розробленою проблемою є дослідження особливостей моральної сфери в юнацькому віці, оскільки саме в юнацтві гамма моральних переживань стає більш багатшою та диференційованою, а також сенситивною до впливів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою морального розвитку особистості займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як І.Д. Бех, С.К. Бондирьова, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, О.В. Булавкіна, О.Я.Валюк, О.О. Гусейнов, Л. Колберг, Д.В. Колесов, Н. Косарева, Н.В.Павлик, Ж. Піаже, В.А. Роменець, А. Селіханович, Л.П. Семенюк, Н.Ю.Сорокіна, Ю.В. Табачук, А.А. Фурман та багато інших.

Л.П. Семенюк, аналізуючи ціннісну свідомість українського суспільства, вказує на те, що соціально-політичні процеси в українському суспільстві другої половини 80-90-х років ХХ ст. спричинили досить сильну трансформацію свідомості у більшості населення країни, сформувавши нове ставлення до себе, до оточуючого середовища та його ціннісної системи. Відкинувши засади ціннісно-моральних

позицій радянського періоду як такі, що заважають розвитку суспільно-політичних інститутів, гальмують можливість реалізації життєвих надій кожної окремої людини, суспільство почало шукати нові форми суспільного життя, прийнявши за основу ціннісно-правову систему західних країн, яка виявилася досить специфічною, але найбільш привабливою для пострадянського простору. Процес адаптації проходив болісно та став чинником вагомих трансформацій у свідомості людини, а також призвів до кардинальних змін у відношенні людини до самої себе, до своєї ролі у суспільстві, до соціально-політичних інститутів [3, с. 141].

І.І. Кондратюк відмічає руйнування системи морально-етичних цінностей у сучасному суспільстві і зсув інтересів людини в бік матеріального [2, с. 55].

Отже, проблема морального розвитку є дуже актуальною для сучасного суспільства, зокрема для юнацького віку, оскільки період юності характеризується спрямованістю особистості на майбутнє, створює сприятливі психологічні основи для відкритості переживанням. Ця відкритість моральним переживанням, почуттю закоханості, естетичним почуттям, переживанням від нових видів діяльності, радості

творчості обумовлює велику емоційну сприйнятливості характерну для даного віку [6, с. 28]. Більш тонким стає розуміння почуттів інших людей. Гамма моральних переживань стає більш диференційованою та багатшою. У моральних переживаннях проявляється заціпання особистості колом положень моралі, яка виражається у «голосі совісті» і змушує людину діяти за її догмами. Таке складне в психологічному плані утворення, як совість, стає стрижнем моральних почуттів, що змушує емоційно реагувати на все те, що зачіпає моральну свідомість [6, с. 30].

Отже, **метою** статті є викладення результатів експериментального дослідження моральної сфери в юнацькому віці.

Виклад основного матеріалу. Оскільки моральна сфера є багатокомпонентною, основна увага була приділена дослідженню рівня моральної свідомості та рівня морально-етичної відповідальності в контексті їх взаємовпливу з показником моральних почуттів особистості.

К.М. Слесик визначає моральну свідомість як вищу форму відображення дійсності, один із проявів свідомості, в якому зафіксовано систему когнітивно-ціннісних та емоційних уявлень і реагувань на сферу моральних законів, що визначають норми співжиття людей у соціальному середовищі [4].

І.Г. Тимошук визначає морально-етичну відповідальність, як багатокомпонентне особистісне утворення, що має свою структуру (яка детальніше буде наведена далі) [5].

Отже, в нашому дослідженні взяли участь студенти I-V курсів віком від 18 до 23 років, спеціальностей «психологія», «історія», «соціальна робота» та «соціальна педагогіка». Дослідження було проведено на базі Херсонського державного університету. Загальною кількістю вибірки склала 206 досліджуваних.

Для діагностики рівня морально-етичної відповідальності досліджуваних була використана методика І.Г. Тимошука. На основі проведеного теоретичного моделювання, автором була запропонована структура морально-етичної відповідальності, що складається з таких шкал: рефлексія на морально-етичні ситуації – здатність до швидкого і глибокого розуміння моральних і аморальних аспектів власних комунікативних інтенцій; морально-етична рефлексія розглядається як базовий механізм самосвідомості особистості (В. Столін, С. Пантелеєв, М. Лекторський) та соціальної відповідальності особистості (К. Муздобаєв); інтуїція в морально-етичній сфері – виконує роль морально-етичного передбачення, алогічного рішення у розумінні етичних аспектів психологічних явищ [5, с. 66]; екзистенціальна відповідальність – компонент, який відповідає за чітке усвідомлення суб'єктом сенсу життя, що сприяє виробленню і «повторному огляду» власних смислоутворюючих цінностей [5, с. 68]; морально-етична мотивація – реалізується у пізнанні себе, з метою більш глибокого розуміння іншого, а також у потребі надавати емоційно-екзистенційну підтримку іншому [5, с. 59]; альтруїстичні почуття – емоційний компонент морально-етичної відповідальності. Альтруїстичні почуття є внутрішнім показником відношення особистості до оточуючого світу; морально-етичні цінності – система гуманістичних цінностей є центральним ядром інтегративної й координаційної складової, яка орієнтує діяльність суб'єкта відповідальності на всіх рівнях функціонування особистості: емоційному, когнітивному, поведінковому. Опитувальник містить 30 тверджень, на які досліджуваний відповідає «так» або «ні». За результатами даного опитувальника виявляється загальний рівень сформованості морально-етичної відповідальності особистості (низький, середній, високий), а також рівень розвитку якостей за шкалами [5, с. 61].

Для визначення рівня розвитку моральної свідомості ми використали методику Л. Колберга. Вчений, уточнюючи концепцію Ж. Піаже, виділив три рівня моральних суджень: предконвенційний, конвенційний та постконвенційний, які включають в себе по дві стадії кожен. Предконвенційний рівень відрізняється егоцентризмом, моральні цінності носять зовнішній характер і слідування ним засновується на принципі вигідності. Конвенційний рівень характеризується соціальною конформністю, некритичним прийняттям оцінок референтної групи і прагненням до підтримки встановленого порядку, традицій та правил [7, с. 25]. На третій стадії підпорядкування правилам визначається бажанням відповідати очікуванням, уникати осуду зі сторони значимих близьких. Четверта стадія відповідає орієнтації на систему цінностей суспільства в цілому, при цьому поведінка регулюється прагненням уникнути як осуду з боку законної влади, так і почуття провини із-за невиконаного обов'язку. Постконвенційний рівень відповідає орієнтації на особистісні моральні принципи, виробленню автономної системи етичних цінностей. На п'ятій стадії людина вчиняє у відповідності з особистісними цінностями та принципами, одночасно поважаючи закони суспільства і цінності інших людей, діє заради всезагального блага. Шоста стадія є вищим рівнем морального розвитку і визначається орієнтацією на закони свободної совісті, приверженістю універсальним етичним принципам [7, с. 26].

Методика призначена для оцінки рівня розвитку моральної свідомості. Для цього Л. Колберг сформулював дев'ять дилем, в оцінці яких стикаються норми права і моралі, а також цінності різного рівня. За результатами методики можна зробити висновок, на якій стадії розвитку моральних суджень, по Л. Колбергу, знаходяться досліджувані [1, с. 105].

Для потреб нашого дослідження найбільш вдалими та інформаційно насиченими, тими, що мають найбільш прогностичний потенціал, є 5 перших дилем. Такий висновок ми зробили на основі пілотажного дослідження. Оскільки відсутня кількісна обробка даних, ми нараховували бали відповідно до тієї стадії, на якій знаходяться моральні судження досліджуваних – від 1 до 6, де 6 – найвищий рівень розвитку моральної свідомості.

Оскільки об'єктом нашого дослідження виступають моральні почуття, подальший кількісний та якісний аналіз даних побудовано в контексті впливу високого чи низького рівня моральних почуттів на моральну свідомість та морально-етичну відповідальність досліджуваних.

Отже, на основі об'єкта нашого дослідження ми виділили ключовий конструкт «Альтруїстичні почуття», що дозволило проаналізувати його характеристики та дослідити взаємовідношення з іншими психологічними конструктами. Результати порівняння показників опитувальника І.Г. Тимошука з різним рівнем показника «альтруїстичні почуття» представлені у таблиці 1.

Порівнюючи ці групи за іншими показниками опитувальника рівня морально-етичної відповідальності, слід зазначити, що статистично значущі розбіжності отримані для всіх шкал опитувальника ($p < 0,001$). Порівняльний аналіз проводився за допомогою U-критерія Манна-Уїтні [8, с. 52].

В усіх випадках більші середньогрупові та медіанні значення відрізняли саме групу осіб з високим рівнем альтруїстичних почуттів. Для того щоб виявити ступінь зв'язку шкали «Альтруїстичні почуття» з іншими шкалами методики було проведено кореляційний аналіз з розрахунком коефіцієнту рангової кореляції Спірмена [9]. Використання цього коефіцієнту було пов'язано з тим, що цей статистичний критерій є непараметричним, тобто дозволяє досліджувати змінні, значення яких розподілені за законом, що відрізняється за законом нормального розподілу. Адже, як

Таблиця 1
Порівняння показників опитувальника рівня морально-етичної відповідальності у досліджуваних з різним рівнем альтруїстичних почуттів

Показники	Рівень альтруїстичних почуттів			
	Низький		Високий	
	М	Me	М	Me
Морально-етична рефлексія	1,953	2,000	2,612	3,000
Моральна інтуїція	2,553	3,000	3,636	4,000
Екзистенціальна відповідальність	2,118	2,000	2,537	3,000
Морально-етична мотивація	1,963	2,000	2,719	3,000
Морально-етичні цінності	1,906	2,000	2,512	2,000

Примітка: жирним шрифтом виділено статистично значущі розходження ($p < 0,001$).

було показано вище, шкала «Альтруїстичні почуття» має саме такий розподіл. Всі розраховані коефіцієнти рангової кореляції були позитивними та статистично значущими ($p < 0,001$). Це вказує на те, що вираженість альтруїстичних почуттів має прямий зв'язок із розвиненістю інших компонентів морально-етичної відповідальності. Значення коефіцієнту рангової кореляції варіювали у діапазоні від $r = 0,204$ (для шкали «Екзистенціальна відповідальність») до $r = 0,423$ (для шкали «Моральна інтуїція»). Ці показники вказують на зв'язок середньої сили між конструктами, що вивчаються. За результатами аналізу можна констатувати найбільший зв'язок моральних почуттів з показником моральної інтуїції.

В дослідженій вибірці було вивчено розподіл респондентів за категоріями стадій морального розвитку за методикою Л. Колберга. У вибірці представлені лише чотири стадії моральної свідомості, а саме: конвенційний рівень (перша та друга стадії) і постконвенційний (перша та друга стадії). Досліджуваних, що знаходяться на найбільш ранніх – предконвенційних стадіях, у вибірці виявлено не було. Частотний аналіз за цим параметром методики оцінки рівня розвитку моральної свідомості ілюструє секторна діаграма, яка наведена на рисунку 1.

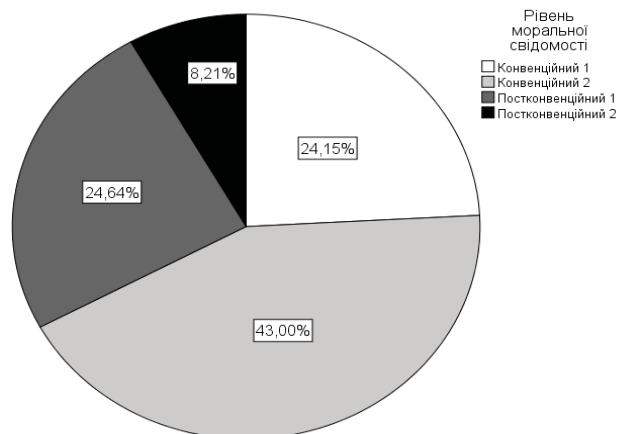

Рис. 1. Секторна діаграма розподілу значень показника «Рівень моральної свідомості»

Як видно з рисунку 1, найбільшу представленість у вибірці мають респонденти, що знаходяться на другому конвенційному рівні, найменшу – ті респонденти, що знаходяться на другому постконвенційному рівні.

В цілому співвідношення досліджуваних, що знаходяться на конвенційному рівні, до досліджуваних, що знаходяться на постконвенційному складає 2:1.

Таким чином, середньогруповий суб'єкт характеризується соціальною конформністю, некритичним прийняттям оцінок референтної групи і прагненням до підтримки встановленого порядку, традицій та правил. Норми та цінності близького оточення інтеріоризуються, їх дотримання стає внутрішньою потребою, однак вони засновані на зовнішньому авторитеті.

Рівень альтруїстичних почуттів також мав досить щільний зв'язок з іншим психологічним конструктом, що вивчався за допомогою методики Л. Колберга, – рівнем моральної свідомості. Про статистичну значущість такого зв'язку свідчить значення коефіцієнту Крамера ($V = 0,383$; $p < 0,001$). Як саме розподіляються респонденти з різним рівнем розвиненості альтруїстичних почуттів за категоріями стадій морального розвитку Л. Колберга ілюструє таблиця 2, у якій наводяться результати частотного аналізу при зіставленні цих категорій, з категоріями дихотомічного конструкту «Низький рівень альтруїстичних почуттів – Високий рівень альтруїстичних почуттів».

Таблиця 2
Співвідношення рівнів моральної свідомості та альтруїстичних почуттів

Рівень моральної свідомості	Рівень альтруїстичних почуттів			
	Низький		Високий	
	n	Частка	n	Частка
Конвенційний 1	34	68,0%	16	32,0%
Конвенційний 2	38	43,2%	50	56,8%
Постконвенційний 1	12	23,5%	39	76,5%
Постконвенційний 2	1	5,9%	16	94,1%

Виходячи з цієї таблиці, можна констатувати, що в групі досліджуваних з низьким рівнем альтруїстичних почуттів переважають респонденти з конвенційним рівнем моральної свідомості. Тоді як в групі з високим рівнем альтруїстичних почуттів переважають респонденти з постконвенційним рівнем моральної свідомості. Також таблиця демонструє, що по мірі зростання рівня моральної свідомості збільшується частка респондентів з високим рівнем альтруїстичних почуттів (з 32,0% до 94,1%) та зменшується частка респондентів з низьким рівнем цього показника (з 68,0% до 5,9%). Отже, зв'язок між рівнем моральної свідомості та рівнем альтруїстичних почуттів є прямим і досить щільним.

Таким чином, за результатами обробки та інтерпретації даних експериментального дослідження ми можемо зробити наступні **висновки**:

1. Найбільш важливою передумовою для реалізації моральних почуттів є саме моральна інтуїція як компонент, за допомогою якого суб'єкт моментально усвідомлює і віддає перевагу гуманістичним цінностям перед протилежними цінностями: антигуманними, аморальними, егоцентричними і прагматичними.

2. Встановлено прямий зв'язок між рівнем моральної свідомості та рівнем альтруїстичних почуттів. Для низького рівня альтруїстичних почуттів характерним є конвенційний рівень моральної свідомості. Для високого рівня альтруїстичних почуттів – постконвенційний.

3. Отримані результати дослідження вказують на соціальну конформність, характерну для більшості досліджуваної вибірки, некритичні прийняття оцінок референтної групи і прагнення до підтримки встановленого порядку, традицій та правил. Норми та цінності близького оточення інтеріоризуються, їх дотриман-

ня стає внутрішньою потребою, однак вони засновані на зовнішньому авторитеті. Конвенційний рівень моральної свідомості є характерним для 67,15% досліджуваної вибірки.

Таким чином, дослідження проблеми моральної сфери сучасної молоді у **перспективі** подальших досліджень передбачає не тільки розширення психодіагностичних аспектів, але й створення психокорекційної програми розвитку моральної свідомості та інших показників моральної сфери особистості.

Література:

1. Анциферова Л.И. Связь морального сознания с нравственным поведением человека (по материалам исследований Л.Колберга и его школы) // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 3. – С. 5–17. Методика оценки уровня развития морального сознания (Дилеммы Л. Колберга) / Диагностика эмоционально–нравственного развития. Ред. и сост. И.Б. Дерманова. – СПб., 2002. – С. 103–112.
2. Кондратюк І.І. До питання розвитку моральних почуттів учнів молодшого шкільного віку засобами мистецтв // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 15 (226). – 145 с. – С. 55–58.
3. Семенюк Л.П. Ціннісна свідомість українського суспільства (90–ті роки ХХ ст.) // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Наук. журнал. – 3'2005. – К. : Міленіум, 2005. – 170 с. (с. 137–142).
4. Слесик К.М. Моральна самосвідомість і моральна поведінка у структурі процесу формування етичної культури учнів. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 4. – 213 с. (гол. редактор к.п.н. Чайковський М.Є.).
5. Тимошук І.Г. Методика дослідження рівня морально–етичної відповідальності майбутнього психолога // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – Київ. – 2002. – № 4. – С. 158–163.
6. Якобсон П.М. Чувства, их развитие и воспитание. – Москва : Изд-во «Знание», 1976. – 53 с.
7. Ясницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с. ISBN 5–202–01717–0 Издание осуществлено при поддержке Института «Открытое общество» (фонд Сороса) в рамках Программы поддержки кафедр мегапроекта «Развитие образования в России», грант № НВА 911. Рецензент: кафедра социальной психологии Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова.
8. Mann Henry B.; Whitney Donald R. (1947). «On a Test of Whether one of Two Random Variables is Stochastically Larger than the Other». *Annals of Mathematical Statistics* 18 (1): 50–60.
9. Spearman C (1904). «The proof and measurement of association between two things». *Amer. J. Psychol.* 15: 72–101.